

Geen sprake van communicatie tussen ouder en kind

L.J.M. van Balkom

Instituut voor Revalidatie-Vraagstukken, Hoensbroek

In het hier beschreven onderzoek ligt de nadruk op het gebruik van nonverbale handelingen naast verbale uitingen, initiatieven, zogenaamde 'communication breakdowns' en de invloed van kenmerken in het taalgebruik van het kind op het taalaanbod van de ouder. Twaalf in hun taalontwikkeling belemmerde kinderen en zes zich normaal ontwikkelende kinderen (leeftijd bij aanvang tussen 2;6 - 3;0 jaar¹) zijn samen met een van hun ouders gedurende anderhalf jaar gevolgd in hun communicatieve ontwikkeling. De algemene strekking van de conclusies is dat kinderen met specifieke problemen in de taalverwerving niet of minder optimaal lijken te profiteren van de kennis- en informatie uitwisseling in gesprekken met hun ouders. De taalverwerving en de daarop gebaseerde algemene kennisontwikkeling worden daardoor extra benadeeld.²

Inleiding

Onderzoekers op het gebied van de normale taalverwerving hebben vooral in de laatste twee decennia steeds meer gewezen op het belang van het taalaanbod en de taalomgeving voor de taalontwikkeling van het kind (Nelson et al., 1984; Wells, 1985; Snow, 1986; Schaerlaekens & Gillis, 1987). De informatie die uitgewisseld wordt tijdens gesprekken tussen de ouder (of verzorger) en het jonge kind zijn van groot belang voor de taal- en kennisontwikkeling van het kind (Barnes et al., 1983). Veel van de gerapporteerde studies verzuimden echter om taalgebruiks-kenmerken van het kind in wederzijdse samenhang met het taalaanbod van de ouders/verzorgers te bestuderen en betrokken bovendien alleen verbale uitingen in het onderzoek.

Het is echter vooral de wederzijdse functionele samenhang van verbale en nonverbale handelingen in de gesprekken van ouder en kind die bepalen of de informatie-uitwisseling vloeiend en adequaat tot stand komt. Samenhang (of

coherentie) in een gesprek kan alleen tot stand komen als beide partners hun uitingen en handelingen juist interpreteren en op elkaar afstellen. De samenhang in gesprekken kan via verschillende strategieën verwezenlijkt worden, zoals het gebruik van verwijswaarden, lexicale coreferentie (het gebruik van verschillende woorden die naar hetzelfde verwijzen), nonverbale handelingen die aanvullend en ondersteunend werken op verbale uitingen, herhalingen, backchannelling (korte interjecties die de spreker aanmoedigen om door te gaan, bijvoorbeeld 'hm', 'ja okee, en toen?'). Daar waar onduidelijkheid ontstaat over de relatie van een bepaalde uiting of handeling met voorafgaande of komende uitingen en handelingen kunnen 'communication breakdowns' ontstaan. 'Communication Breakdowns' kunnen in verschillende vormen voorkomen, zoals incomplete uitingen, ambigue uitingen, herhalingen van uitingen van de partner, incorrecte antwoorden. Op die punten wordt er eigenlijk geen feitelijke informatie overgedragen (Ochs Keenan & Klein, 1975; Fine, 1978; Ochs Keenan, 1983. Die 'communication breakdowns' moeten door beide gesprekspartners opgeheven worden om de informatie-overdracht te herstellen (bijvoorbeeld door vragen om verduidelijking en correcties).

Het frequent voorkomen van 'communication breakdowns' en 'repairs' lijkt op den duur niet bevorderlijk voor de taal- en kennisontwikkeling van het kind (Lasky & Klopp, 1982; McTear, 1985; Conti-Ramsden, 1990). Deze inconsistenties en herstelpogingen in de gespreksvoering lijken vaker voor te komen in de communicatieve interactie tussen specifiek taalgestoorde kinderen (voor definitie zie paragraaf 2) en hun ouders (Gallagher & Darnton, 1978; Roth & Spekman, 1984; Brinton et al., 1986, Prather et al., 1989). In het verlengde van deze problematiek rapporteren andere onderzoekers dat kinderen met specifieke taalstoornissen slechte gesprekspartners zijn, omdat ze weinig actief aan het gesprek deelnemen en weinig of niet geïnteresseerd zijn in het uitbreiden van gespreks-onderwerpen. Het betreft hier vaak vergelijkend onderzoek tussen taalgestoorde kinderen en niet-taalgestoorde kinderen waarbij gegevens over o.a. het totaal aantal gebruikte uitingen, initiatieven, responsen, 'communication breakdowns', herstelpogingen en interrupties worden verzameld en besproken (o.a. Lasky & Klopp, 1982; Schodorf & Edwards, 1983; Conti-Ramsden & Friel-Patti, 1983; Guralnick & Paul-Brown, 1986; Hargrove et al., 1988).

Gezien het door velen aangeduide belang van studies naar de ouder-kind interactie is het vreemd te moeten constateren dat het onderzoek op dit gebied nog steeds zeer summier is. Dit geldt vooral voor studies die gericht zijn op de communicatieve interactie tussen ouder en taalgestoord kind (Fey & Leonard, 1983; McTear & Conti-Ramsden, 1989). Het beperkte aantal bekende studies is bovendien onderling sterk controversieel voor wat betreft de gehanteerde onderzoeksmethodieken en de beschrijving van resultaten, zoals het slecht verantwoord van selectie- en matchingscriteria van taalgestoorde en niet-taalgestoorde kinderen, het niet of nauwelijks verantwoorden van de gebruikte onderzoeksvariabelen, het verontachtzamen van nonverbale handelingen, het ten onrechte aannemen van causale verbanden op basis statistische correlaties (Sackett, 1979; McReynolds & Kearns, 1983; Conti-Ramsden, 1987; Van Balkom & Heim, 1990).

Bovendien is het merendeel van onderzoek naar de communicatieve interactie van ouder en kind nog steeds primair gericht op de bestudering van grammaticale verschijnselen. Het daarnaast bestuderen van pragmatiek kenmerken in het taalgebruik van ouder en kind is nog maar amper gebeurd, op enkele uitzonderingen na (McTear, 1985; Conti-Ramsden, 1990).

Het doel van de hier gerapporteerde studie is om de belangrijkste verschillen in het voeren van gesprekken tussen enerzijds ouders en hun taalgestoorde kinderen en anderzijds tussen ouders en hun niet-taalgestoorde kinderen op te sporen met inachtneming van die variabelen die ontbraken in eerder onderzoek.

De vergelijking in de gespreksvoering van beide groepen geschiedt aan de hand van een aantal verwachtingen, gebaseerd op de summie resultaten van het beperkte aantal gerapporteerde studies. Het taalgebruik van ouder en kind wordt in functioneel verband en in de wederzijdse betrokkenheid van het gesprek tussen beiden geanalyseerd en geïnterpreerd.

Onderzoeksmethode

De hier gerapporteerde studie maakt deel uit van een longitudinaal communicatie-onderzoek met Nederlandstalige (specifiek taalgestoorde en niet-taalgestoorde) kinderen en hun ouders, getiteld 'Interactie Analyse van Communicatieve Vaardigheden (IACV)'. Het onderzoek werd uitgevoerd op het 'Instituut voor Revalidatie-Vraagstukken (IRV)' te Hoensbroek in de periode 1985-1990. De methodiek van het IACV-onderzoek is beschreven in verschillende publicaties (Van Balkom & Van Blom 1987; Van Balkom e.a., 1989 en Van Balkom, 1991). De volgende paragrafen geven informatie over de proefpersoon-selectie, de gehanteerde onderzoeksprocedures, de IACV Pragmatiek Analyse en de betrouwbaarheid van die pragmatiek analyse-methode.

Specifieke taal(ontwikkelings)stoornissen (ST)

In deze studie worden kinderen met specifieke taal-(ontwikkelings)stoornissen (ST) geselecteerd naast niet-taalgestoorde (NT) kinderen.

De NT-kinderen werden geselecteerd volgens dezelfde selectiecriteria als de ST-kinderen, maar dan is er geen sprake van taalbegrips- en taalproductie achterstand op de taaltests. Onder specifieke taal(ontwikkelings)stoornissen (ST) worden belemmeringen in de taalverwerving verstaan die niet terug te voeren zijn op een duidelijk aanwijsbare, onderliggende oorzaak (zoals bij doofheid, slechthorendheid, mentale retardatie, neurologische stoornissen). De definitie van de term 'Specifieke taal(ontwikkelings)stoornissen (ST)' wordt bepaald door een reeks uitsluitingscriteria (Fey & Leonard, 1983; Van Balkom, 1991). Alle kinderen met ST waren verwezen naar het Logopedisch Centrum te Hoensbroek. Een eerste selectie van mogelijke proefpersonen werd door het Logopedisch Centrum uitgevoerd aan de hand van beschikbare anamnese-gegevens. Na bemiddeling van het Logopedisch Centrum werd met de ouders van de geselecteerde

kinderen contact opgenomen om hun medewerking aan het onderzoek te vragen. De ST-kinderen ontvingen allen taaltherapie op het Logopedisch Centrum in Hoensbroek; de therapie werd zoveel mogelijk gelijksoortig uitgevoerd door dezelfde logopedisten. Na instemming werd een eerste huisbezoek gepland om meer concrete voorlichting te geven, de eerste taaltests af te nemen en een ouder-vragenlijst door te nemen (zie paragraaf 2.3.). De ouders tekenden een 'informed consent' in zake hun medewerking aan het onderzoek.

Proefpersonen

In totaal deden achttien ouder-kind paren mee aan het IACV-onderzoek, waarvan twaalf met een ST-kind (vier meisjes/acht jongens) en zes met een NT-kind (3 meisjes/3 jongens). Naast deze achttien ouder-kind paren deden er nog vier ouder-kind paren met een ST-kind mee als reserve. Al deze ouder-kind paren werden bereid gevonden om mee te werken aan een longitudinaal communicatie-onderzoek van anderhalf jaar. De kleine reserve-groep is noodzakelijk vanwege de mogelijke uitval van een ouder en/of kind in de loop van het onderzoek ten gevolge van bijvoorbeeld langdurige ziekte, verhuizing, echtscheiding, terugtrekking uit onderzoek.

Zowel de ST- als de NT-kinderen waren bij aanvang van het onderzoek tussen de 2;6 en 3;2 jaar oud. De specifiek taalgestoorde kinderen varieerden in leeftijd van 2;7 tot 3;2 aan het begin van de studie, met een gemiddelde leeftijd van 2;11. De niet-taalgestoorde kinderen varieerden in leeftijd van 2;6 tot 3;1 aan het begin van de studie, met een gemiddelde leeftijd van 2;10 (zie ook de Tabel 1). De kinderen waren allen afkomstig uit een volledig gezin met een vader en een moeder. Vier ouders binnen de ST-groep volgden een HBO-opleiding, vier een middelbare opleiding en vier alleen een lagere school of lager beroepsonderwijs. De ouders spraken allen de Nederlandse taal of een regionaal dialect. Voor zover na te gaan waren er geen aanwijzingen voor spraak/taalstoornissen in de families van de beide ouders.

Niveaubepaling Spraak- en Taalontwikkeling

Taalbegrip

Gezien de longitudinale opzet van het onderzoek en de voortschrijdende taalverwerving in die periode, werden alle kinderen drie maal op hun taalbegrip getest m.b.v. de 'Revised Edition of the Reynell Developmental Language Scales (RLDS)' (Reynell, 1974) en de 'Peabody Picture Vocabulary Test (PPVT)' (Dunn, 1974). Op die manier is het mogelijk om te zien hoe taalbegrip bij de ST- en NT-kinderen zich ontwikkelt over de periode van het onderzoek. De eerste testperiode was bij de screening en selectie, de tweede testperiode was 9 à 10 maanden na start van het onderzoek en de derde testperiode was aan het eind van het onderzoek (anderhalf jaar na start van het onderzoek). De vroege ouder-kind interactie (van geboorte tot het derde levensjaar) werd geëvalueerd bij de selectie en screening van de kinderen met behulp van een ouder-vragenlijst ontleend en aangepast aan de 'Early Social and Communicative Scales (ESCS)' (Seibert &

Hogan, 1982). De vragen van de ESCS-vragenlijst geven een indruk over de aard en ernst van de problemen die ouders hebben ervaren in de communicatie met hun kind in de periode voorafgaand aan het onderzoek. Deze gegevens werden niet direct gebruikt bij het onderzoek, maar zijn van belang bij vervolgonderzoek, gericht op planning en uitvoering van individuele behandelingsplannen. De tests en het oudergesprek werden tijdens huisbezoeken (door de logopediste) afgenomen. De huisbezoeken bleken een ideale gelegenheid om in ontspannen sfeer de doelen van het onderzoek te belichten, informatie over de thuissituatie te verzamelen, en het kind in zijn eigen omgeving op taalbegrip te testen. Alle NT-kinderen scoorden normaal of boven-normaal op de taalbegripstesten.

De taalbegripsachterstand van de ST-kinderen varieerde van 0 tot 9 maanden achterstand, met een gemiddelde taalbegripsachterstand van 3 maanden (zie de tabel 1).

Taalproductie

De taalproductie van alle kinderen werd met behulp van GRAMAT (Bol & Kuiken, 1989) geanalyseerd. Aan het begin van het onderzoek varieerde de taalproductie-achterstand van de ST-kinderen van 10 tot 20 maanden, met een gemiddelde achterstand van 14 maanden. De NT-kinderen functioneerden allen op of boven hun leeftijdsniveau. Het gemiddelde percentage niet-analyseerbare uitingen van de ST-kinderen varieerde van 40% tot 87% (SD 14%) met een groepsgemiddelde van 57%. Niet-analyseerbare uitingen waren o.a. onverstaa-bare, incomplete, ambigue, herhaalde uitingen en imitaties van partner-uitingen (Van Balkom, 1991). Voor de NT-kinderen was dit percentage aan het begin van het onderzoek beduidend lager (variërend tussen 24% en 40% met SD 8% en een groepsgemiddelde van 34%). Het overgrote merendeel van de analyseerbare uitingen van de ST-kinderen bestond uit 1 à 2 clauses, bij de NT-kinderen bestond het merendeel van de analyseerbare uitingen uit 3 à 4 clauses.

De gemiddelde uitinglengte (MLU) voor de ST-kinderen varieerde bij het begin van de studie van 1.02 tot 2.57 (SD 0.47) met een groepsgemiddelde van 1.62 (de bijbehorende taalleeftijd is ongeveer 1;6³). De MLU van de NT-kinderen varieerde aan het begin van de studie tussen 2.89 en 4.66 (SD 0.72) met een groepsgemiddelde van 3.62 (bijbehorende taalleeftijd is ongeveer 3;3) (zie de tabel 1).

De MLU-maten werden volgens Wells (1984) omgerekend naar taalleeftijd, omdat er tot nog toe geen longitudinale MLU-gegevens in het Nederlands taalgebied verzameld zijn.

Gehoer

De kinderen met veronderstelde ST werden gescreend op gehoorproblemen binnen het Logopedisch Centrum te Hoensbroek. Alle kinderen passeerden de audiometrische screening met een frequentiebereik van 500 tot 2000 Hz op 25db-niveau. Op basis van de verkregen anamnese-gegevens werden alle kinderen met frequente otitis media problematiek niet voor deelname aan het onderzoek geselecteerd. Dit werd ook gecontroleerd bij de NT-kinderen.

Tabel 1. Proefpersoon informatie (N = 18), bij start van onderzoek.

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)
1	Linda (ST)	v	3;1	-6	2.25	43%
2	Saskia (ST)	v	2;10	0	1.35	68%
3	Rianne (ST)	v	2;9	-4	1.56	41%
4	Davy (ST)	m	3;0	-3	1.56	41%
5	Lisette (ST)	v	3;1	0	1.97	67%
6	Geronimo (ST)	m	2;7	0	1.02	87%
7	Marcel (ST)	m	3;1	0	2.30	40%
8	Bjorn (ST)	m	3;2	-1	1.79	47%
9	Sebastian (ST)	m	2;10	-9	1.13	72%
10	Johny (ST)	m	3;2	-8	2.57	65%
11	Christiaan (ST)	m	3;2	?	1.61	47%
12	Remco (ST)	m	3;0	0	1.59	52%
13	Rachel (NT)	v	2;6	+14	2.89	37%
14	Bram (NT)	m	3;0	+3	4.04	32%
15	Tim (NT)	m	2;8	+36	4.02	40%
16	Michel (NT)	m	3;0	+18	3.04	37%
17	Rosanna (NT)	v	3;0	+26	3.07	33%
18	Chantalle (NT)	v	3;1	+13	4.66	24%
Gemiddelde ST kinderen			2;11	-3	1.62	57%
Gemiddelde NT kinderen			2;10	+18	3.62	34%

(1) ouder-kind paar nummer
(2) naam kind
(3) geslacht: m = man; v = vrouw
(4) kalender leeftijd (jaar;maand)
(5) taalbegripsleeftijd maanden (RLDS): ? = niet testbaar;
0 = geen achterstand*;
- = achterstand*;
+ = boven-normaal.
(6) MLU (in lettergrepen)
(7) niet analyseerbaar (% verbale uitingen kind)
(NT) Niet Taalgestoord kind
(ST) Specifiek Taalgestoord kind

* Vergeleken met (4) kalenderleeftijd

Onderzoeksprocedure

Het anderhalf jaar durende onderzoek werd verdeeld negen sessies. Elke twee maanden vond een 30 minuten durende vrij-spel sessie op het Logopedisch Centrum te Hoensbroek plaats. Per sessie kwamen steeds dezelfde ouders; in een viertal gevallen was dat de vader, in de overige was dat de moeder. De vrij-spelsessies werden vanachter een 'one-way mirror' op videoband en audioband geregistreerd, zodat er geen observator in de spelruimte aanwezig was. In de spelruimte stonden per sessie een drietal tevoren uitgezochte speeltjes klaar op

de vloer. De speeltjes varieerden per sessie, maar waren voor ieder kind gelijk. De speeltjes mochten geen stereotiepe taal uitlokken (zoals bij plaatjesboeken, kwartet-spel, kleurboekjes, puzzles), maar ze moesten zoveel mogelijk aanleiding tot spontane communicatie geven (zoals bij poppenspelletjes, dieren tuin met toebehoren, dokterskoffertje, telefoontoestel). De spelruimte was kindvriendelijk ingericht. Ouder en kind zaten meestal op de vloer tegenover elkaar.

Van elke 30-minuten sessie werd willekeurig een aaneengesloten periode van 5 minuten van de video-opname gekozen voor transcriptie, met uitsluiting van de eerste 5 minuten. De geselecteerde 5-minuten samples werden getranscribeerd met gelijke aandacht voor verbale en nonverbale handelingen van ouder en kind. Binnen het IACV-onderzoek zijn daartoe speciale transcriptie-regels opgesteld (Van Balkom e.a., 1989; Van Balkom, 1991). Gezien het intensieve karakter van de transcriptie en de zo volledig mogelijk beschreven interacties, lijken samples van 5 aaneengesloten minuten communicatie representatief voor analyse (Ochs, 1979). De grammatica – en pragmatiek analyses van de transcripten werden via speciaal ontworpen computerprogramma's uitgevoerd. Een eerste verslag van die analyses is gegeven in Van Balkom (1991) en deels in dit artikel.

IACV analyse schema

IACV Grammatica analyses

Alle getranscribeerde ouder en kind (verbale en nonverbale) handelingen werden via de IACV-programma's geanalyseerd. De verbale uitingen van de kinderen zijn met behulp van de GRAMAT-methode (Bol & Kuiken, 1989) geanalyseerd. De analyse van de verbale uitingen van de ouders geschiedde aan de hand van een aantal beschrijvende variabelen (MLU, grammaticale complexiteit, soort en aantal werkwoorden per uiting, grammaticale correctheid en, 'Child Adjusted Register (CAR)', waaronder wordt verstaan een maat voor aangepast taalgebruik van de ouders aan de taal van het kind).

IACV Pragmatiek analyses

De verbale en nonverbale handelingen van zowel ouder en kind werden volgens de IACV pragmatiek-procedure geanalyseerd. Het pragmatiek programma bestaat uit twee delen. De procedure start met een algemeen beschrijvend gedeelte, waarin elke handeling geclassificeerd wordt (initiatief, respons of commentaar; de mate van overlapping met voorafgaande en/of volgende handelingen, de relatie met voorafgaande handelingen, de gerichtheid van de handeling, feedback, imitatie). Op basis van de classificatie van handelingen in initiatieven, responsen en commentaren worden reeksen verbale en nonverbale handelingen in thema's gegroepeerd. Een thema bestaat uit een reeks handelingen tussen twee initiatief-handelingen (zie ook voorbeeld). Het tweede gedeelte van het IACV-pragmatiek programma richt zich op nadere classificaties van de thema's in een zevental functionele categorieën van communicatieve intenties (te weten Controls, Expressives, Representationals, Speech for Self, Tutorials, Socials, Procedurals; zie Van Balkom, 1991).

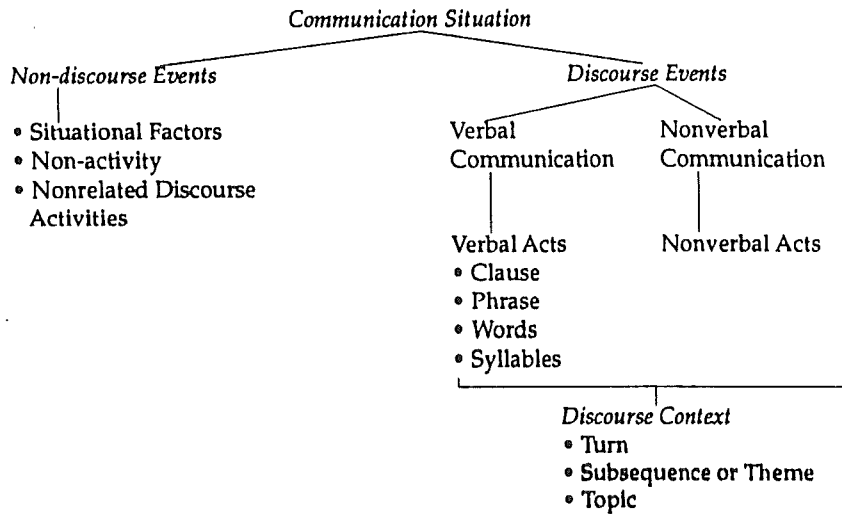

Fig. 1. Analyse-niveaus binnen IACV.

Betrouwbaarheid

De IACV transcriptieregels werden voordat het eigenlijke onderzoek in 1985 van start ging in een pilot-study opgesteld en uitgeprobeerd. In die pilot-study werden vijf 5-minuten-samples van 2 kinderen uit de ST (reserve-)groep door drie personen onafhankelijk van elkaar getranscribeerd. In onderling overleg met de transcribenten werd daarna de uiteindelijke transcriptie-handleiding opgesteld (Van Balkom e.a., 1989).

De betrouwbaarheid van het IACV-Pragmatiek gedeelte is vastgesteld door aan het eind van het onderzoek 12% van het totaal aantal getranscribeerde handelingen van 18 willekeurig gekozen transcripten (12 transcripten van ST kind-ouder paren en 6 transcripten van NT kind-ouder paren) door twee personen onafhankelijk van elkaar nog eens te laten analyseren. Met behulp van Cohen's Kappa (Cohen, 1960) werd de maat voor betrouwbaarheid van de pragmatiek analyse vastgesteld. Cohen's Kappa voor de totale IACV-Pragmatiek analyses bedraagt 0.78 (95% betrouwbaarheidsinterval 0.74 – 0.83). De afzonderlijke Kappa's voor de IACV-Pragmatiek categoriën is in Tabel 2 weergegeven. De resultaten geven aan dat de uitgevoerde IACV-pragmatiek analyses voldoende intercodeursbetrouwbaarheid hebben, te meer daar Cohen's Kappa een tamelijk robuuste maat voor betrouwbaarheid is.

Tabel 2. Intercodeurs betrouwbaarheid IACV-Pragmatiek.

IACV categorie*	Cohen's kappa	Betrouw. interval
Mutual Utterance Relation (Initiations, Responses, Comments)	0.72	0.67 - 0.75
Simultaneous Relation (overlaps, parallel talk)	0.89	0.86 - 0.92
Correctness of Interaction (content and use correct and incorrect)	0.95	0.92 - 0.96
Direction and Relation of Acts (partner, self or other)	0.89	0.86 - 0.91
Feedback (backchannels, clarification requests)	0.78	0.75 - 0.81
Imitations (partner acts, self acts)	0.98	0.97 - 0.99
Elaboration Previous Act (suppletion, correction)	0.96	0.95 - 0.98
Topic Organisation (introduction, continuation, finishing)	0.98	0.97 - 0.99
Communication Function (Controls, Tutorials, Representational)	0.65	0.60 - 0.72
Total IACV Pragmatics	0.78	0.74 - 0.83

* De variabelen in IACV zijn in de Engelse taal geschreven.

Resultaten

Per sessie werden de totalen berekend van verbale en nonverbale handelingen. Hierbij werden gemiddelden en standaard deviaties bepaald voor de frequentiegegevens van de ST- en NT-kinderen en/of hun ouders. Voor een inzichtelijke representatie in figuren zijn deze frequentiegegevens omgerekend in percentages. Via statistische bewerking van de resultaten werden MANOVA's berekend ('Analyses of Variances'). De MANOVA's zijn gebruikt om enerzijds een indruk te krijgen van de verschillen tussen de ST- en de NT-groepen kinderen en/of ouders (Groeps-effect) en anderzijds om de eventuele verschillen van sessie tot sessie te kunnen achterhalen (Sessie-effect). In eerste instantie zijn de afzonderlijke resultaten van de 9 sessies samengenomen om de eventuele ontwikkelingseffecten over anderhalf jaar te kunnen vaststellen. De gevonden ontwikkelingseffecten kunnen in het kader van dit artikel niet nader uitgewerkt worden.

In Tabel 3 wordt een overzicht van de hier te bespreken resultaten gegeven.

De verhouding in nonverbale en verbale handelingen

De ouders in de ST- en de NT-groep verschillen niet van elkaar in de hoeveelheid verbale en nonverbale handelingen gebruikt in gesprekken met hun kind. De ouders in de ST-groep gebruiken gemiddeld over de sessies 260.00 handelingen

Tabel 3. Resultatenoverzicht voor de verhouding van nonverbale en verbale handelingen, initiatieven en communication breakdowns.

		Sessie effect		Groepseffect
		ST	NT	
		Sign. of F (df 88/df 8)	Sign. of F (df 40/df 8)	Sign. of F (df 16/df 1)
Nonverbale - verbale handelingen				
Handelingen	ouder	–	–	0.300
	kind	–	–	0.036*
Verbaal	ouder	0.547	0.432	0.978
	kind	0.346	0.557	0.111
Nonverbaal	ouder	0.320	0.945	0.110
	kind	0.049*	0.890	0.036*
Initiatieven				
Reïntroducties	ouder	0.000***	0.160	0.038*
Uitbreidingen	ouder	0.000***	0.956	0.090
Nonv. initiatief	kind	0.041*	0.997	0.021*
Communication breakdowns				
Verduidelijking	ouder	0.000***	0.213	0.012*
Correcties	ouder	0.000***	0.745	0.011*
Foute respons	ouder	0.913	0.217	0.023*
	kind	–	0.037*	0.272
Fout initiatief	ouder	0.000***	0.016*	0.012*
	kind	0.000***	0.216	0.285

Significantie-niveau's:

* $p \leq 0.05$ ** $p \leq 0.01$ *** $p \leq 0.001$

(SD 35.39), en voor de ouders in de NT-groep is dit een gemiddelde van 223.52 handelingen (SD 9.42). De kleinere standaard-deviatie bij de NT-groep lijkt te wijzen op meer homegeen taalgedrag, vergeleken met de ST-groep.

De ST-kinderen en de NT-kinderen verschillen wel significant van elkaar in het totaal aantal gebruikte handelingen. De ST-kinderen gebruiken gemiddeld over de sessies 132.97 handelingen (SD 41.67) terwijl de NT-kinderen gemiddeld over de sessies 125.20 handelingen (SD 25.02) gebruiken. De ST-kinderen gebruiken gemiddeld over de sessies in het algemeen (significant) meer nonverbale handelingen (77.86, SD 25.67) dan de NT-kinderen (63.11, SD 12.35). Opvallend is dat de ST- en NT-kinderen niet significant verschillen in het gemiddelde aantal verbale uitingen (ST: 55.11, SD 16.00/ NT: 62.09, SD 12.67). In de NT-groep blijft meer dan 50% van de gebruikte handelingen van ouder en kind verbaal. In de ST-groep neemt het gemiddelde aantal verbale handelingen van ouder en kind af van 60% in de eerste drie sessie tot 40% in sessie 5.

Deze teruggang in verbale uitingen komt grotendeels door de afname aan verbale uitingen van de ouders in de ST-groep (zie de Figuren 2 en 3).

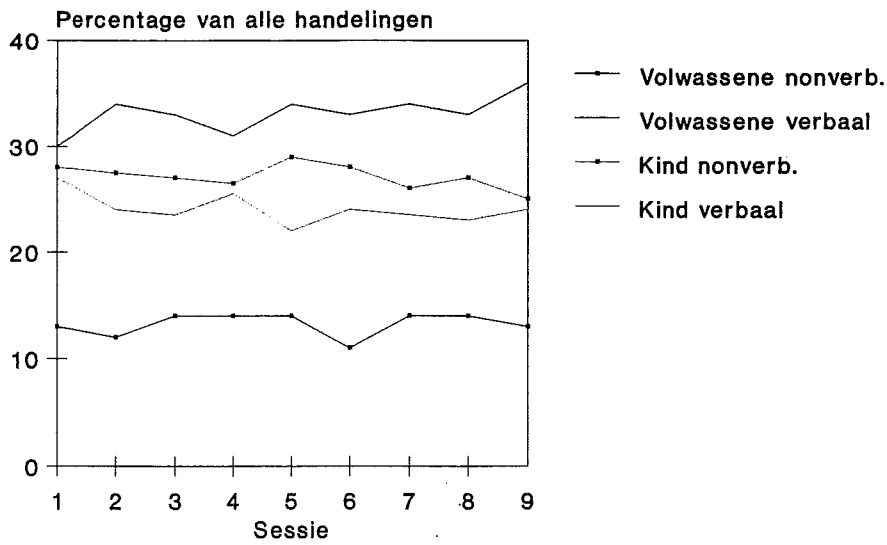

Fig. 2. Verbale en nonverbale handelingen (NT-groep; N = 6).

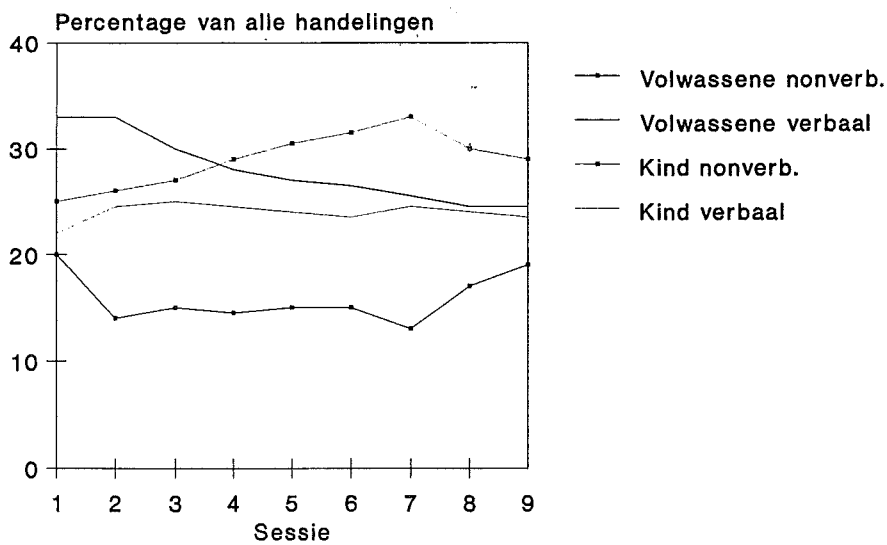

Fig. 3. Verbale en nonverbale handelingen (ST-groep; N = 12).

Initiatieven

De groep initiatieven werd in IACV onderverdeeld in drie sub-groepen (introductie van een nieuw gespreksonderwerp, reïntroductie van een gespreksonderwerp, bestendinging van eerder geïntroduceerd gespreksonderwerp). De verdeling is gemaakt om te achterhalen hoe en door wie het ouder-kind gesprek inhoudelijk en structureel georganiseerd wordt.

In de resultaten worden groepeffecten gevonden voor het gemiddeld aantal gebruikte 'reïntroducties van een gespreksonderwerp' door de ouders (ST-groep: 3.90, SD 2.60/ NT-groep: 2.48, SD 2.21) en het gemiddeld aantal gebruikte 'nonverbale initiatieven' door de kinderen (ST-groep: 33.94, SD 12.95/ NT-groep: 24.09, SD 11.37). Bij de ST-kinderen is er tevens een 'sessie-effect' veroorzaakt door een gemiddelde toename van nonverbale initiatieven van sessie 1 (M: 30.68, SD 14.25) naar sessie 7 (M: 42.96, SD 12.15), met daarna een geleide afname (sessie 9: M 32.14, SD 19.92). De NT-kinderen gebruiken gemiddeld minder nonverbale initiatieven dan de ST-kinderen en hun aantal blijft bovendien nagenoeg gelijkverdeeld over de sessies (zie de Figuren 4,5).

De significante sessie-effecten voor 'uitbreidingen van een gespreksonderwerp' en 'reïntroducties van een gespreksthema' van de ouders van de ST-kinderen worden veroorzaakt door een geleidelijke afname van die categoriën initiatieven van sessie 1 tot sessie 9 (zie ook Figuren 4 en 5).

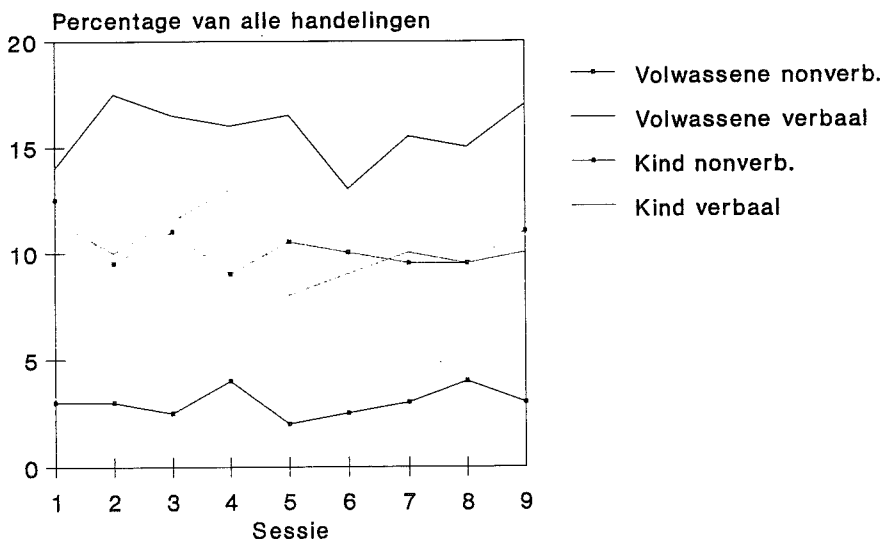

Fig. 4. Verbale en nonverbale initiatieven (NT-groep; N = 6).

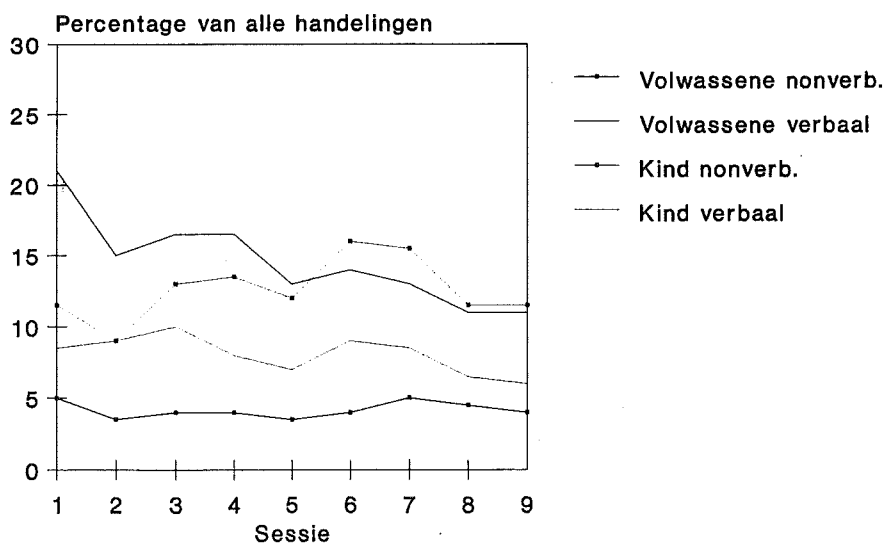

Fig. 5. Verbale en nonverbale initiatieven (ST-groep; N = 12).

Communication breakdowns

'Communication breakdowns' zijn misverstanden in een gesprek, die leiden tot een breuk in de geplande overdracht van informatie tussen de partners. De 'communication breakdowns' worden meestal gerepareerd ('repairs') om de verbroken informatie-overdracht te herstellen. Veel 'communication breakdowns' in gesprekken komen het vloeiende en informatieve karakter van een gesprek niet ten goede. Jonge kinderen vinden in de gesprekken met hun ouders de belangrijke informatie om de taalverwerving te stimuleren en communicatieve vaardigheden te ontwikkelen. Veel 'communication breakdowns' in deze ouder-kind gesprekken zijn dus niet bevorderlijk voor de taal-, communicatie-, en kennisontwikkeling van het kind. Het is opvallend dat er sprake is van een significant verschil tussen de ouders van ST- en NT-kinderen in 'communication breakdowns'. De ouders van ST-kinderen gebruiken gemiddeld meer 'verzoeken om verduidelijking' (ST: M 5.37, SD 2.67/ NT: M 2.94, SD 1.87), 'correcties' (ST: M 1.56, SD 2.01/ NT: M 0.52, SD 0.98), 'foute responsen' (ST: M 1.64, SD 0.64/ NT: M 1.35, SD 1.18) en 'foute initiatieven' (ST: M 5.84, SD 1.78/ NT: M 2.57, SD 1.11). De ST- en NT-kinderen daarentegen verschillen nergens significant van elkaar bij coderingen voor 'communication breakdowns'.

Er is een sessie-effect voor de afname van verzoeken voor verduidelijking door ouders van de ST-kinderen van sessie 7 tot sessie 9 (sessie 7: M 6.08, SD 3.23/sessie 9: M 2.57, SD 1.83). Het geconstateerde sessie-effect voor 'correcties' wordt eveneens veroorzaakt door een afname aan correcties gebruikt door

de ouders van de ST-kinderen van sessie 1 tot sessie 9 (sessie 1: M 4.50, SD 3.03/ sessie 9: M 0.92, SD 1.08)

Discussie

Nonverbale en verbale handelingen

Het aantal nonverbale handelingen van de ST-kinderen in deze studie verschilt significant van het aantal nonverbale handelingen gebruikt door de NT-kinderen. De NT-kinderen gebruiken over het algemeen gezien ook meer nonverbale handelingen dan verbale uitingen, alleen bij hen blijft het gemiddeld aantal nonverbale handelingen per sessie ongeveer gelijk. Een soortgelijke constatering, maar dan niet gestaafd met longitudinale gegevens werd gedaan door Conti-Ramsden (1987).

Opvallend in de hier beschreven studie is de trend in de afname van verbale uitingen bij de ouders van de ST-kinderen. De ouders van de ST-kinderen lijken daardoor steeds minder bij het gesprek met hun kind betrokken te geraken.

Dit laatste geldt zeker als dat vergeleken wordt met de rol van de ouders in de NT-groep, waar de kinderen en hun ouders een gelijk aandeel in het gesprek hebben. McTear (1985) en Conti-Ramsden (1990) constateren dat ouders in gesprek met ST-kinderen minder mogelijkheden geboden krijgen om verbaal te reageren door de overwegend nonverbale handelingen van de ST-kinderen en de vluchtige gespreksaandacht van ST-kinderen. De data in de IACV-studie wijzen in dezelfde richting; de ST-kinderen lijken zich amper bewust van de aanwezigheid en rol van een gesprekspartner en hebben moeite om deze persoon in communicatief opzicht te betrekken bij hun activiteiten. Bij de aanvang van de studie is er amper verschil in verbale responsiviteit van ST- en NT-ouders (sessies 1 en 2), maar daarna wordt het verschil tussen beide groepen snel zichtbaar (tabel 2 en 3). De ST- en NT-kinderen waren in het begin van de studie nog in hun eerste fasen van taalverwerving, de rol van de ouders voor beide groepen is dan nog gelijk. Verbale 'proto-conversaties' van de ouders helpen de kinderen met de verbale taalverwerving (Bateson, 1975; McTear, 1985). De ouders laten hun beurtgedrag synchroon lopen met wat het kind doet en interpreteren deze activiteiten als betekenisvolle responsen. Dit verklaart in zekere zin het gelijke aantal verbale uitingen van de ST- en NT-ouders gedurende de eerste twee sessies. Daarna blijkt al gauw dat de ST-kinderen meer problemen met het uiten van verbale uitingen krijgen en het voor de ouders moeilijker wordt begeleidend en stimulerend op te treden. De ST-kinderen lijken hun verbale tekorten te compenseren door meer nonverbale handelingen.

Initiatieven

De toename van nonverbale handelingen bij de ST-kinderen weerspiegelt zich ook in de significante toename van nonverbale initiatieven van de ST-kinderen. De ST-kinderen verschillen daarin significant van de NT-kinderen.

De ouders van de ST-kinderen gebruiken echter steeds minder uitingen en handelingen om het gesprek met hun kind vorm te geven; ook is er bij hen sprake van een trend om geleidelijk aan gemiddeld minder initiatieven te nemen. De ST-kinderen bepalen steeds meer, via hun nonverbale initiatieven het gespreksverloop; dit in tegenstelling tot de gesprekken tussen ouders en NT-kinderen. Bij de NT-groep zijn ouder en kind meer gelijk betrokken in het initiëren en bestendigen van gespreksonderwerpen. Het verschijnsel dat ST-kinderen het gesprek actief (actiever nog dan hun ouders) bepalen en sturen via hun nonverbale handelingen is in tegenspraak met kindertaalstudies die wijzen op de passieve gespreksrol van het ST-kind en de bepalende, sturende rol van de ouder. In de onderhavige studie blijkt, zeker vanaf sessie 3 tot sessie 9, dat er van passiviteit in de communicatieve interactie bij de ST-kinderen geen sprake is. Veel kindertaalstudies blijken dan ook niet optimaal rekening te houden met nonverbale handelingen en de wederzijdse gespreksbetrokkenheid van kind en ouder.

Bij bestudering van de resultaten in het gebruik van initiatieven (introducties, reintroducties en bestendingen) valt het op dat de ouders van de ST-kinderen significant verschillen van de NT-ouders in het gebruik van reintroducties van gespreksonderwerpen. Ook is er een trend bij de ouders in de ST-groep om meer initiatieven te gebruiken voor het bestendigen van een gespreksonderwerp. Hoewel het totaal aantal initiatief-uitingen van ouder en kind in de ST-groep onderling niet gelijk verdeeld is, blijken de ouders in de ST-groep (significant vaker dan de ouders in de NT-groep) moeite te doen om de aandacht van het ST-kind te vangen om een mogelijk gezamenlijk gespreksonderwerp te starten.

Communication Breakdowns

Opvallend is dat de ouders in de ST-groep significant verschillen van de ouders in de NT-groep in het gemiddeld aantal 'verzoeken om verduidelijking', 'correcties', 'foute responsen' en 'foute initiatieven'. Het significante verschil tussen ouders in de ST- en NT-groep in het gebruik van foute initiatieven en foute responsen is opvallend en in tegenspraak met bevindingen in de overigens summere literatuur.

Zoals reeds eerder opgemerkt verschilt de onderhavige studie van andere studies in de gelijke aandacht voor verbale en nonverbale handelingen van ouder en kind. In dat opzicht zijn er in deze studie ook nonverbale handelingen als 'incorrect' gescoord, dit in tegenstelling tot andere studies. 'Incorrect' had vooral betrekking op handelingen die stagnaties in het gespreksverloop veroorzaken. Gezien de gegeven verklaringen in de voorafgaande twee paragrafen, blijken ouders in de ST-groep meer moeite te doen om samen met de kinderen een gespreksonderwerp te kunnen starten dan ouders in de NT-groep. Dit leidt onherroepelijk tot meer ontwrichtingen in het verloop van een gesprek. Expliciete aandacht om de samenhang in een gesprek te bewerkstelligen leidt blijkbaar tot meer discontinuïteit in de feitelijke informatie-overdracht. De goede pogingen van de ouders in de ST-groep lijken dus averechts te werken op een samenhangend gespreksverloop.

Implicaties voor behandeling en begeleiding

Uit de resultaten van de hier beschreven studie blijkt dat de ST-kinderen en hun ouders specifieke problemen hebben om in gesprekken daadwerkelijk informatie uit te wisselen. Er wordt te veel moeite besteed aan het gezamenlijk vinden van een gespreksonderwerp; ouder en kind lijken voortdurend verwickeld in een soort 'agenda-overleg'. De communicatieve intenties lopen niet synchroon. Gedurende de onderzoeksperiode van anderhalf jaar lijken ST-kind en ouder in communicatief opzicht steeds meer van elkaar te vervreemden. Hun onderlinge omgang lijkt daardoor in een neerwaartse spiraal terecht te komen. Het ST-kind raakt daardoor in feite dubbel benadeeld; de taalspraakstoornis mondt uit in een communicatief isolement en een tekort aan situaties voor het verwerven van nieuwe kennis en informatie. Op den duur kan dit wederom leiden tot problemen in de algemene kennis ontwikkeling.

Het zou een goede zaak zijn als een analyse-methode van de moeder-kind interactie, gelijksoortig aan de IACV methode gebruikt voor deze studie, regulier toegepast gaat worden in de assessment voor taalspraakstoornissen bij jonge kinderen. Het is alleen op die manier mogelijk om de wederzijdse relaties en betrokkenheid van ouder en kind betrouwbaar en controleerbaar te gebruiken. De aangeduide IACV-methode zal in de loop van 1992 in de boekhandel en via cursussen voor taaltherapeuten beschikbaar komen. De IACV-methode werkt met computerondersteunde software-programma's voor transcriptie, grammatica- en pragmatiek analyses.

De actieve betrokkenheid van de ouder in het opzetten en uitvoeren van een behandelings- en begeleidingsprogramma lijkt een mogelijkheid om de neerwaartse spiraal te doorbreken. Het jonge ST-kind zou samen met de ouders (en wellicht andere familieleden) in de thuissituatie begeleid kunnen worden om in alledaagse situaties te leren communicatieve behoeftes beter op elkaar af te stemmen.

In Hoensbroek wordt momenteel een vervolgonderzoek voor IACV voorbereid, gericht op een plan voor ouderbegeleiding.

Noten

1. Jaar; maand.
2. Het hier gerapporteerde onderzoek heeft betrekking op deelaspecten van een uitvoerigere studie ('Interactie Analyse van Communicatieve Vaardigheden (IACV)'), gefinancierd door het Praeventiefonds; projectnummer 28-1180, periode 1985-1990.
3. Gebaseerd op MLU-gegevens in Wells (1985).

Summary

The communicative interaction between children with Specific Language Impairments (SLI) and their primary caregivers is affected by characteristics of the child's language

ability, as has been found in previous research with SLI populations and with other populations with language problems. Most research has concentrated on the verbal aspects of communication whereas it is the mutual regulation of both verbal and nonverbal acts of both partners which give a picture of atypical discourse regulation.

This paper focuses on the kind of specific characteristics of communicative interaction (verbal and nonverbal) between SLI children and their caregivers in comparison to normal language acquiring children, to identify the mutual relationships between features of the child's communicative abilities and specific features of the adult input and interaction. The data are taken from an 1½ year longitudinal study of 12 SLI children and 6 normal children (2;6 yrs.). The caregivers in the SLI group seemed to be more active in trying to influence the child's conversational activities than the caregivers in the normal group. In contradiction to previous work, the SLI children produce also a large number of nonverbal initiations, which makes their total amount of initiations comparable with those of the normal language acquiring children.

Literatuur

- Balkom, H. van & Van Blom, K. (1987). Interactie Analyse van Communicatieve Vaardigheden. Verzorger-kind interactie als uitgangspunt voor assessment. *Logopedie & Foniatrie*, 59, 44-48.
- Balkom, H. van, Van Blom, K., Groeneweg-Bruckman, L. & Fasotti-Dumont, T. (1989). *Interactie Analyse van Communicatieve Vaardigheden (IACV)*. Algemene handleiding voor transcriptie en het uitvoeren van IACV analyses. Hoensbroek: IRV/01 Doc. (89).
- Balkom, H. van & Heim, M. (1990). *The Methodological Challenge of Interaction Research in Augmentative and Alternative Communication (AAC)*. Issues Paper presented at the International Symposium on Research in AAC, Norra Latin City Conference Centre, Stockholm, Sweden, August 16 & 17, 1990.
- Balkom, H. van & Welle Donker-Gimbrère, M. (1988). *Kiezen voor Communicatie. Een Handboek over de Communicatie van Mensen met een Motorische of Meervoudige Handicap*. Nijkerk: INTRO.
- Barnes, S., Gutfreund, M., Satterly, D. & Wells, G. (1983). Characteristics of adult speech which predict children's language development. *Journal of Child Language*, 10, 65-84.
- Bol, G. & Kuiken, F. (1989). *Handleiding GRAMAT. Een methode voor het diagnostiseren en kwalificeren van taalontwikkelingsstoornissen*. Nijmegen: Berkhout.
- Brinton, B., Fujiki, M., Loeb, D.F. & Winkler, E. (1986). Development of Conversational Repair Strategies in Response to Requests for Clarification. *Journal of Speech and Hearing Research*, 29, 75-81.
- Cohen, J. (1960). A Coefficient of Agreement for Nominal Scales. *Educational and Psychological Measurement*, 20, 1, 37-46.
- Conti-Ramsden, G. (1987). *Mother-Child talk with language impaired children*. Paper presented at the first AFASIC symposium, University of Reading, 1987.
- Conti-Ramsden, G. (1990). Maternal recasts and other contingent replies to language-impaired children. *Journal of Speech and Hearing Disorders*, 55, 262-274.
- Conti-Ramsden, G. & Friel-Patti, S. (1983). Mother's discourse adjustments to language-impaired and non-language-impaired children. *Journal of Speech and Hearing Disorders*, 48, 360-367.
- Dunn, L. (1976). *Expanded manual: Peabody Picture Vocabulary Test*, American Guidance Service, Circle Pines, Minn., USA.
- Fey, M. & Leonard, L. (1983). Pragmatic Skills of Children with Specific Language Impairment. In: Gallagher, T. & Prutting, C. (eds.) *Pragmatic Assessment and In-*

- tervention Is-sues in Language*. San Diego: College Hill Press, pp. 65-82.
- Fine, J. (1978). Conversation, Cohesive and Thematic Patterning in Children's Dialogues. *Discourse Processes*, 1, 247-266.
- Gallagher, T. & Darnon, B. (1978). Conversational aspects of the speech of language disordered children: Revision behaviours. *Journal of Speech and Hearing Research*, 21, 118-135.
- Guralnick, M.J. & Paul-Brown, D. (1986). Communicative interactions of mildly delayed and normally developing preschool children: Effects of listener's developmental level. *Journal of Speech and Hearing Research*, 29, 2-10.
- Hargrove, P.M., Straka, E.M. & Medders, E.G. (1988). Clarification requests of normal and language-impaired children. *British Journal of Disorders of Communication*, 23, 51-62.
- Lasky, E. & Klopp, K. (1982). Parent-child interactions in normal and languagedisordered children. *Journal of Speech and Hearing Disorders*, 47, 7-18.
- McReynolds, L.V. & Kearns, K.P. (1983). *Single-Subject Experimental Designs in Communicative Disorders*. Baltimore: University Park Press.
- McTear, M.F. (1985). *Children's Conversation*. Oxford: Basil Blackwell Publ. Ltd.
- McTear, M. & Conti-Ramsden (1989). Assessment of Pragmatics. In: Grundy, K. (Ed.), *Linguistics in clinical practice*. London, NJ: Taylor & Francis, pp. 150-167.
- Nelson, K., Denninger, M., Bonvillian, J., Kaplan, B. & Baker, N. (1984). Maternal input adjustments and non-adjustments as related to children's linguistic advances and to language acquisition theories. In: Pelligrini, A. & Yawkey, T. (Eds.), *The development of oral and written language in social contexts*. New York: Ablex.
- Ochs, E. (1979). Transcription as theory. In: Ochs, E. & Schieffelin, B.B. (Eds.), *Developmental Pragmatics*. New York: Academic Press.
- Ochs Keenan, E. (1983). Conversational Competence in Children. Ochs, E. & Schieffelin, B.B. *Acquiring Conversational Competence*. London: Routledge & Kegan Paul, pp. 3-25.
- Ochs Keenan, E. & Klein, E. (1975). Coherency in Children's Discourse. *Journal of Psycholinguistic research*, 4, 365-379.
- Prather, E., Cromwell, K. & Kenney, K. (1989). Types of Repairs Used by Normally Developing and Language-Impaired Preschool Children in Response to Clarification Requests. *Journal of Communication Disorders*, 22, 49-64.
- Reynell, J.K. (1974). *Manual for the Reynell Developmental Language Scales (revised)*. The NFER, Nelson Publishing Company Ltd., Windsor.
- Roth, F.P. & Spekman, N.J. (1984). Assessing the pragmatic abilities of children: Part 1, Organizational Framework and -assessment parameters. *Journal of Speech and Hearing Disorders*, 49, 2-11.
- Sackett, G.P. (1979). The lag-sequential analysis of contingency and cyclicity in behavioral interaction research. In: Osofsky, J. (Ed.), *Handbook of infant development*. New York: John Wiley & Sons, pp. 623-649.
- Schaerlaekens, A.M. & Gillis, S. (1987). *De taalverwerving van het kind*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Schodorf, J.K. & Edwards, H.T. (1983). Comparative analysis of parent-child interactions with language disordered and linguistically normal children. *Journal of Communication Disorders*, 16, 71-83.
- Seibert, J.M. & Hogan, A.E. (1982). *Procedures manual for the Early Social-Communication Scales (ESCS)*. Unpublished manuscript, University of Miami, Mailman Center for Child Development, Miami, Florida, USA.
- Snow, C.A. (1986). Conversations with Children. In: Fletcher, P. & Garman, M. (eds.), *Language Acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 69-89.
- Wells, G. (1985). *Language Development in the Preschool Years*. Language at home and at school 2. Cambridge: Cambridge University Press.

Voorbeeld van transcript analyse

[v. en k. spelen met poppen en poppenhuis]

tekst van uiting	i/r/c
v. //kijk die heeft een paardestaart	i(n) THEMA 1
v. wijst op poppetje]	c
v. och: en hier een babytje	i(n) THEMA 2
v. pakt poppetje uit poppenhuis	c
k. Oh: //ja kijk maak (ik) de deur dicht	i(n) THEMA 3
k. maakt deurtje dicht]	c
v. Oh: //en <i>nou</i> moeten ze naar bedje	i(n) THEMA 4
v. staat op van vloer]	c
v. //en nou moeten ze naar bedje brengen,	c
v. gaat zitten op stoel achter k.]	c
k. legt poppetje in bedje	r
<bromfiets raast langs>	
k. //wat <i>nou</i> mamma,	i(n) THEMA 5
k. kijkt op naar v en weer terug]	c
v. //wat,	i(e) THEMA 6
k. //pakt poppetje uit bedje]	i(r) THEMA 7
v. dat weet je toch wel,]	i(r) THEMA 8
<refererend aan bromfiets>	

Code aanduiding bij i/r/c kolom

i	=	initiatief
i(n)	=	introductie nieuw thema
i(e)	=	elaboration (= uitbreiding) thema
i(r)	=	reintroductie thema
r	=	respons
c	=	commentaar
//...]		overlapping van opeenvolgende uitingen/handelingen
<...>		situatie/interpretatie/parafrase